

APARAT BEZPIECZEŃSTWA W WALCE Z PODZIEMIEM POLITYCZNYM I ZBROJNYM W LATACH 1944–1956

Agnieszka Łuczak

Rozpracowanie Wielkopolskiej Samodzielnej Grupy Ochotniczej „Warta” przez Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu

Wielkopolska Samodzielna Grupa Ochotnicza „Warta” była największą organizacją poakowską w Wielkopolsce. Nic dziwnego, że historycy byli szczególnie zainteresowani zbadaniem jej losów. W latach dziewięćdziesiątych XX w. powstały opracowania, które podjęły ten problem. Wokół WSGO „Warta”¹ narosło wiele niejasności i pytań, na które spodziewano się otrzymać odpowiedzi po uzyskaniu dostępu do akt wytworzonych przez organa bezpieczeństwa.

W zasobie archiwalnym przejętym przez IPN znajduje się sporo materiałów dotyczących WSGO „Warta”. Są to przede wszystkim źródła wnoszące nieco więcej danych o samej organizacji, jak chociażby odnalezione i przejęte przez SB dopiero w 1982 r. archiwum Andrzeja Rzewuskiego oraz jego grypsy z więzienia. Zachowało się również sporo materiałów archiwalnych mówiących o szczegółach rozpracowania WSGO „Warta” przez WUBP w Poznaniu.

WSGO „Warta” powstała na bazie Okręgu Poznańskiego AK. Idea powołania tej organizacji narodziła się w pierwszych miesiącach 1945 r. i była oddolną inicjatywą regionalną dowódcy poznańskiego okręgu, mającą zapęlić próżnię powstałą po rozwiązaniu AK. Sama nazwa wiele mówiła o charakterze organizacji: Wielkopolska – bo ograniczona terytorialnie do obszaru dawnego

¹ B. Głębocki, *Wielkopolska Samodzielna Grupa Ochotnicza „Warta”*, „Kronika Wielkopolski” 1995, nr 3, s. 24–35; M. Kamiński, *„Wojna domowa” w Wielkopolsce 1945–1947*, Poznań 1998, praca doktorska, mps (Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu).

Okręgu Poznańskiego AK, samodzielna – gdyż niepodporządkowana strukturom AK w likwidacji, ochotnicza – bo przynależność do „Warty” zależała od indywidualnej decyzji, a przynależność do AK nie oznaczała kontynuacji działalności w WSGO „Warta”. Głównym celem „Warty” było przejęcie byłych członków AK (oraz wszystkich niechętnych komunistycznej władzy) oraz udzielenie im pomocy i chronienie ich przed prześladowaniami UB i NKWD. Twórcą i zarazem dowódcą WSGO „Warta” był ostatni komendant Okręgu Poznańskiego AK ppłk Andrzej Rzewuski „Przemysław”.

Formalnie grupa została powołana 10 maja 1945 r. rozkazem organizacyjnym nr 1 podpisanym przez Rzewuskiego jego nowym pseudonimem „Hańcza”. W rozkazie tym Rzewuski określił WSGO „Warta” jako apolityczną konspiracyjną jednostkę Wojska Polskiego stojącą przy prezydencie RP Władysławie Raczkiewiczem oraz podległą naczelnemu wodzowi. W kraju jedynym zwierzchnikiem grupy był jej dowódca². Sam Rzewuski tak precyzował charakter stworzonej przez siebie organizacji: „w istocie swej była zachowanym Okręgiem Poznańskim AK, bo składała się z tej samej sieci organizacyjnej i z tych samych ludzi co i dawny Okręg”³. Działalność WSGO „Warta” koncentrowała się głównie na rozbudowie i usprawnianiu funkcjonowania struktur organizacyjnych, werbowaniu nowych członków, utrzymywaniu łączności oraz prowadzeniu wywiadu i kontrwywiadu. Istotne znaczenie miała działalność propagandowa oparta głównie na materiałach redagowanych przez sztab grupy⁴.

Intencją Rzewuskiego było również stworzenie organizacji, która trzymałaby w dyscyplinie uzbrojonych ludzi, zabraniając jakichkolwiek działań zbrojnych o charakterze zaczepnym. Celem „Warty” była głównie samoobrona przed działaniami aparatu represji oraz ustabilizowanie sytuacji w województwie i zapobieżenie „spirali terroru”. Stąd podjęto akcję organizacyjnego podporządkowania grupie „dzikich” oddziałów leśnych oraz zwalczania bandytyzmu⁵.

Po mianowaniu na delegata Sił Zbrojnych na Okręg Poznański (w czerwcu 1945 r.) ppłk Rzewuski pełnił równoległe funkcje delegata i zwierzchnika WSGO „Warta”. Między czerwcem a połową października 1945 r. obowiązek dowodzenia „Wartą” przekazał mjr. Nowickiemu „Czerwińskiemu”, gdyż sam był całkowicie zaabsorbowany sprawami delegatury⁶.

Tworząc Okręg Poznański Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj (DSZ), Rzewuski powołał w skład jej sztabu część oficerów Komendy WSGO „Warta”. Komendę Okręgu DSZ tworzyli: Nowicki, Sylwester Gośliński „Wolski”, Władysław Ro-

² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie [dalej: AIPN], 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”, Komenda Okręgu, DSZ krypt. „Kupała” Poznań, oprac. KW MO w Poznaniu, 1982, mps [dalej: WSGO „Warta”...], Załącznik nr 1, Rozkaz organizacyjny nr 1 o powołaniu WSGO „Warta”, 10 V 1945 r., k. 1; K. Gozdowski, *Wielkopolski ataman*, „Karta” 1993, nr 10, s. 83–84.

³ AIPN, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”... Załącznik nr 9, Replika ppłk. Andrzeja Rzewuskiego przygotowana w więzieniu z zamiarem wykorzystania jej na rozprawie sądowej, b.d., k. 10.

⁴ Według Bohdana Głębockiego materiały te były zamieszczone w czasopiśmie „Strażnica Sumienia” oraz w powielanych komunikatach radiowych (B. Głębocki, *op. cit.*, s. 27). Natomiast Sylwester Gośliński (Studium Polski Podziemnej, kol. 40/1, Relacja Sylwestra Goślińskiego z 1 VII 1946 r., s. 6) wspomina o dwutygodnikach „Baszta” i „Hasło Wielkopolski”.

⁵ AIPN, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”... Załącznik nr 9, Replika ppłk. Andrzeja Rzewuskiego..., k. 5.

⁶ *Ibidem*, k. 8–9.

man „Janiszewski”, Adam Radliński „Makowicz”, Stefan Świdorski „Kalicki”, Jan Kołodziej „Drwal”. Ponadto Rzewuski powołał szefów komend rejonowych WSGO „Warta”: Władysława Mikę „Korwina”, Henryka Prackiego „Golskiego” i Stefana Baranowskiego „Małka”⁷.

Trudno dziś precyzyjnie ustalić, jakie były zależności między funkcjonującą wcześniej WSGO „Warta” a Okręgiem Poznańskim DSZ. Odnalezione w archiwach IPN źródła rzucają na tę kwestię nieco więcej światła, choć nie wyjaśniają wszystkiego. Kazimierz Leski „Dębor” (szef sztabu Obszaru Zachodniego DSZ) w swoich zeznaniach sugerował, że między WSGO „Warta” a Okręgiem Poznańskim DSZ istniały powiązania poprzez ogólnopolską tzw. akcję „Z”, której celem było rozpoznanie wojska (organizacji, rozlokowania, obsady personalnej, metod wychowawczych i propagandowych). Nadzór nad akcją Rzewuski powierzył swojemu bliskiemu współpracownikowi Radlińskiemu, który jej lokalnych referentów z reguły wyznaczał w obwodach (powiatach) na kierowników lokalnych komórek DSZ, podporządkowując je tym samym w pewnym stopniu WSGO „Warta”. W ten sposób – zdaniem Leskiego – „Warta” mogła ingerować w sprawy Okręgu Poznańskiego DSZ. Delegat Sił Zbrojnych na Obszar Zachodni, a zatem przełożony Rzewuskiego, płk Jan Szczurek-Cergowski, polecił mu wówczas likwidację i całkowite odcięcie się od „Warty” oraz wcielenie najwartościowszych jej członków do Okręgu Poznańskiego DSZ⁸. Wiele jednak wskazuje na to, że przez cały okres istnienia DSZ Szczurek-Cergowski akceptował istnienie „Warty”. Na przykład w swoim sprawozdaniu z akcji „Z” za lipiec 1945 r. dla Obszaru Zachodniego DSZ Rzewuski meldował o dwutorowym prowadzeniu tejże akcji: zarówno przez placówki terenowe sztabu, jak i przez WSGO „Warta”, podkreślając jednocześnie silne rozbudowanie struktur „Warty” w terenie i potrzebę tworzenia placówek Okręgu DSZ tam, gdzie struktury „Warty” nie działały⁹.

Sytuacja zaogniła się dopiero od września 1945 r. podczas likwidowania DSZ (rozkaz w tej sprawie kancelaria Obszaru Zachodniego otrzymała 30 sierpnia) i ujawnienia zamiaru przeformowania jej struktur w cywilną organizację polityczną Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość”. 9 września 1945 r. Rzewuski otrzymał od Szczurka-Cergowskiego rozkaz rozwiązania Okręgu Poznańskiego DSZ i WSGO „Warta”. Podporządkował się tylko pierwszej jego części i z dniem 11 października 1945 r. rozwiązał okręg DSZ¹⁰.

Od pierwszych dni września do 10 listopada 1945 r. trwał konflikt między Rzewuskim a Szczurkiem-Cergowskim w związku z likwidacją WSGO „Warta”. Rzewuski wzbierał się przed wykonaniem tego rozkazu, argumentując, że rozwiązanie organizacji wojskowych nastąpiło za sprawą czynników krajowych, bez aprobaty Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie¹¹. W zaistniałym konflikcie z przełożonymi Rzewuski stał na stanowisku, że zatarg ów był spowodowany:

⁷ *Ibidem*, k. 63; Archiwum IPN Oddział w Poznaniu [dalej: AIPN Po], 003/355 (1 z 18), Sprawa obiektowa „Merkur”, t. 1, Zeznania Andrzeja Rzewuskiego z 2 XII 1945 r., k. 124.

⁸ AIPN, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”..., Załącznik nr 30, Oświadczenie Kazimierza Leskiego z 18 XII 1945 r. dotyczące działalności WSGO „Warta”, k. 4–5.

⁹ *Ibidem*, MBP, Departament III, 2578, Sprawozdanie „Kupała” do „Swarożyc”, 29 VII 1945 r., k. 1.

¹⁰ *Ibidem*, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”..., k. 73.

¹¹ *Ibidem*, Załącznik nr 30, Oświadczenie Kazimierza Leskiego..., k. 6.

„ich [tzn. oficerów sztabu DSZ] decyzją samowolnego opuszczenia służby wojskowej i podjęcia czynnej działalności politycznej”¹². Swoje argumenty dobitnie przedstawił w piśmie z 11 października 1945 r. skierowanym do Szczurka-Cergowskiego, pisząc: „Pracę tę [wojskową] prowadzić będzie nadal »Warta«, która po wcieleniu do niej żołnierzy b[ylej] delegatury stała się faktycznie Okręgiem Poznańskim b[ylej] AK, mimo [że] ze względów zasadniczych nazwy tej nie używa. [...] Zapewniam, że pobierając swoją ostateczną decyzję, czynię to [po] głębszym namyśle i ciężkiej walce wewnętrznej, którą prowadziłem po długich dyskusjach z Panem oraz ze swoimi kolegami i podwładnymi. Nie jest ona owocem lekkomyślności z mej strony ani tym bardziej prywaty w jakiejkolwiek postaci. Decyduję się na takie postępowanie w najlepszej woli i wierzę, że tego wymaga mój obowiązek żołnierski i obywatelski. Od tej chwili będziemy podążać do wspólnych ideałów różnymi drogami. Dziś trudno przesądzać, która z tych dróg okaże się błędną. I dlatego proszę o zaniechanie zamiaru wydania rozkazu potępiającego »Wartę«. Na taki rozkaz byłbym zmuszony reagować, a każda polemika wskazująca na istnienie jakiegokolwiek rozdzwieku w ruchu podziemnym jest wysoce szkodliwa dla sprawy, której pragniemy służyć”¹³.

Ponadto Rzewuski był zdecydowanie przeciwny przejściu podległych mu struktur wojskowych do WiN, co uwidoczniło się w wydanym przez niego piśmie okólnym z 18 października 1945 r. do wszystkich jednostek organizacyjnych WSGO „Warta”, zabraniającym nawiązania współpracy z WiN¹⁴. Na tle omawianego konfliktu doszło do rozłamu w komendzie okręgu, gdyż obaj zastępcy Rzewuskiego: Gośliński („Wolski”, „Mściwój”), pełniący funkcję szefa sztabu okręgu DSZ, oraz mjr/ppłk Nowicki „Czerwiński”, zastępujący Rzewuskiego jako dowódca WSGO „Warta”, zamierzali podporządkować się rozkazowi Szczurka-Cergowskiego¹⁵. Prezes Obszaru Zachodniego DSZ-WiN mianował Goślińskiego tymczasowym prezesem Okręgu Poznańskiego WiN z rozkazem przejmowania ogniw lokalnych „Warty” przez WiN¹⁶.

Sprzeciw płk. Rzewuskiego wobec przejścia podległych mu struktur wojskowych do WiN sprawił, że historycy często mają problemy z umieszczeniem WSGO „Warta” na mapie antykomunistycznej konspiracji niepodległościowej Polski. W świetle nowych źródeł trafna wydaje się sugestia Rafała Wnuka skłaniająca do postrzegania „Warty” i stanowiska Rzewuskiego jako wyrazu legalistycznej postawy, szacunku dla prawa i instytucji państwowych II RP, a nie – jak dotąd – jako przejawu anarchii¹⁷. Tym bardziej że swoją decyzję o powołaniu WiN Jan Rzepecki podjął bez konsultowania się z rządem polskim na emigracji. O powstaniu nowej organizacji nie poinformował nawet swoich byłych przełożonych. Jak wiadomo, zarówno profil polityczny zrzeszenia, jak i osoba prezesa

¹² *Ibidem*, Załącznik nr 9, Replika płk. Andrzeja Rzewuskiego..., k. 11.

¹³ AIPN, MBP, Departament III, 2589, Pismo byłego delegata na Okręg Poznański do byłego delegata wojskowego na Obszar Zachodni, 11 X 1945 r., k. 153–153a.

¹⁴ B. Głębocki, *op. cit.*, s. 28.

¹⁵ AIPN, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”..., Załącznik nr 30, Oświadczenie Kazimierza Leskiego..., k. 7.

¹⁶ B. Głębocki, *op. cit.*, s. 28–29.

¹⁷ R. Wnuk, *Poakowska konspiracja antykomunistyczna w Wielkopolsce w 1945 r.*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2000, nr 14, s. 66.

Zarządu Głównego nie budziły entuzjazmu rządu, w którym dużą rolę odgrywali przedstawiciele Stronnictwa Narodowego¹⁸.

Ostatecznie ppłk Andrzej Rzewuski, po otrzymaniu w drugiej połowie października informacji o piśmie gen. Stanisława Kopańskiego z 17 września 1945 r., w którym szef Sztabu Naczelnego Wodza sugerował rozwiązanie wszystkich organizacji wojskowych działających w kraju, podjął decyzję o rozwiązaniu WSGO „Warta”¹⁹. Dnia 15 listopada wydał ostatni rozkaz dzienny nr 8, wraz z odezwą do żołnierzy, który szczegółowo regulował tryb rozwiązywania „Warty”²⁰.

* * *

WSGO „Warta” była organizacją silnie rozbudowaną w terenie. Rzewuski stworzył sieć organizacyjną wzorowaną na byłej AK, składającą się z dowództwa grupy, siedmiu komend rejonowych, komend obwodowych, placówek i plutonów²¹. Posługiwały się one kryptonimami (podobnie jak w AK). Dla rejonu ostrowskiego np. używano kryptonimu „Szamotyły”, dla kaliskiego – „Nowy Tomyśl”²². Rzewuski zaplanował utworzenie następujących komend rejonowych: poznańskiej, wągrowieckiej, gnieźnieńskiej, kaliskiej, ostrowskiej, leszczyńskiej i szamotulskiej, jednak nie wszystkie były rozbudowane, a niektóre nie zostały nawet zapoczątkowane. Rejony obejmowały od trzech do pięciu obwodów²³. Obwód odpowiadał terytorialnie powiatowi. W niektórych przypadkach tworzone także podobwoły – obejmowały one miasta, np. Poznań, Ostrów, Wolsztyn czy Grodzisk. Najniższy szczebel stanowiły placówki działające na obszarze gminy²⁴.

Dowództwo WSGO „Warta” dążyło do przejęcia kontroli nad oddziałami partyzanckimi, aby utrzymać w ryzach ich zbrojne wystąpienia, ponadto zamierzało umożliwić byłym żołnierzom AK wyjście z lasu i włączenie się do cywilnego życia. Zarówno lokalne struktury organizacji, jak i komenda szukały kontaktu z dowódcami oddziałów. Wiadomo o podporządkowaniu następujących organizacji (niewykluczone, że było ich więcej):

– oddział „Szarego” dowodzony przez Ludwika Sinięckiego, od końca maja 1945 r. działał na terenie powiatu ostrowskiego, od czerwca do października 1945 r. podporządkowany Komendzie Rejonu Ostrowskiego²⁵;

– oddział „Błyska” dowodzony przez Jana Kempiańskiego, od lipca do października 1945 r. podporządkowany Komendzie Rejonu Ostrowskiego²⁶;

¹⁸ T. Honkisz, *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość”* [w:] *Armia Krajowa. Dramatyczny epilog*, red. K. Komorowski, Warszawa 1994, s. 97, 100.

¹⁹ AIPN, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”..., Załącznik nr 30, Oświadczenie Kazimierza Leskiego..., k. 8.

²⁰ *Ibidem*, Załącznik nr 4, Rozkaz dzienny nr 8 o rozwiązaniu WSGO „Warta”, k. 1–2; *ibidem*, Załącznik nr 5, Załącznik do rozkazu dziennego nr 8, k. 1–3.

²¹ AIPN Po, 04/157, Protokół przesłuchania Andrzeja Rzewuskiego, 7 XII 1945 r., k. 13.

²² B. Głębocki, *op. cit.*, s. 26–27.

²³ AIPN Po, 04/157, Wyciąg z protokołu przesłuchania Andrzeja Rzewuskiego z 15 III 1946 r., k. 2.

²⁴ B. Głębocki, *op. cit.*, s. 27.

²⁵ AIPN, 0185/14, WSGO „Warta”, Oddział pod dowództwem Ludwika Sinięckiego „Szarego”, oprac. KW MO w Poznaniu, b.d., mps, k. 1–5.

²⁶ *Ibidem*, 0185/13, t. 4, WSGO „Warta”, Oddział pod dowództwem Jana Kempiańskiego „Błyska”, oprac. KW MO w Poznaniu, b.d., mps, k. 4–5.

– oddział „Otta” dowodzony przez Franciszka Olszówkę, powstał w kwietniu 1945 r., od sierpnia do listopada 1945 r. podporządkowany Komendzie Obwodu Kępno²⁷;

– oddział „Bora” dowodzony przez Zygmunta Borowskiego, od połowy lipca do listopada 1945 r. podporządkowany Komendzie Obwodu Krotoszyn (placówce w Koźminie)²⁸;

– Kompania Rycerska Armii Krajowej (KRAK) dowodzona przez Alojzego Martyniaka, od maja 1945 r. podporządkowana Komendzie Obwodu Krotoszyn²⁹;

– oddział „Tarzana” rozładowany (częściowo rozproszony, a częściowo przeniesiony na inny teren) w lipcu 1945 r. przez Kazimierza Wieczorka „Dęba” na rozkaz Komendy Rejonu Wągrowieckiego WSGO „Warta”³⁰;

– oddział AK grupa „Babinicza” (N.N.); po jego wyjeździe dowódcą został Jan Karaskiewicz „Twardy”; oddział istniał od kwietnia 1945 r., w sierpniu został podporządkowany Komendzie Obwodu Wolsztyn WSGO „Warta”³¹;

– oddział „Spirytusa” dowodzony przez Czesława Mocka podporządkowany od czerwca 1945 r. placówce WSGO „Warta” w Dobrzycy³².

* * *

Rozpracowanie WSGO „Warta” przez komunistyczne organa bezpieczeństwa odbywało się równoległe na szczeblach powiatowych urzędów bezpieczeństwa publicznego i Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu.

Pierwsze doniesienia o istnieniu WSGO „Warta” napłynęły do PUBP w Ostrowie Wielkopolskim już w maju 1945 r., a więc w miesiącu powołania organizacji przez ppłk. Rzewuskiego. Mimo że informacje te nie wymieniały personalnie organizatorów, to wskazywały jednoznacznie na środowisko akowskie Ostrowa i jego czołowych działaczy. Omawiane doniesienia nie mówiły również o zasięgu działalności nowo powstałej organizacji³³. Szybko, bo już w lipcu 1945 r., zaczęły napływać do organów bezpieczeństwa wzmianki o działalności WSGO „Warta” również w innych powiatach: kaliskim (9 lipca)³⁴, krotoszyńskim (14 lipca) oraz w Poznaniu (12 lipca). Zebrane informacje świadczyły o rozwoju organizacyjnym grupy w ówczesnym województwie poznańskim i musiały wzmocnić czujność organów bezpieczeństwa. Naturalną konsekwencją było przeję-

²⁷ *Ibidem*, 0397/305, Banda terrorystyczno-rabunkowa pod dowództwem Franciszka Olszówki ps. „Otto”, Biuro „C” MSW, Warszawa 1983, mps, k. 65.

²⁸ D. Szczepaniak, *Antykomunistyczna konspiracja niepodległościowa w Koźminie i okolicy w latach 1945–1953*, b.d., mps (Biblioteka OBEP IPN w Poznaniu), s. 19; AIPN Po, 0/5/155, WSGO „Warta”, Oddział pod dowództwem Zygmunta Borowskiego „Bora”, oprac. KW MO w Poznaniu, 1973, mps, k. 1–2.

²⁹ AIPN, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta...”, k. 59.

³⁰ AIPN Po, 003/356 (1 z 2), Sprawa obiektowa krypt. „Merkur”, t. 1, Oświadczenie amnestyjne Kazimierza Wieczorka przed Komisją Amnestyjną WUBP Poznań, Poznań, 23 IV 1947 r., k. 28–30.

³¹ *Ibidem*, 003/360 (2 z 2), WSGO „Warta”, Nielegalna organizacja AK grupa „Babinicza”, Wolsztyn, oprac. KW MO w Poznaniu, 1977, mps, k. 1–4.

³² AIPN, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”..., k. 15.

³³ *Ibidem*, k. 77.

³⁴ *Raport N. Seliwanowskiego dla Ł. Berii o aresztowaniu członków WSGO „Warta”*, Warszawa, 31 VII 1945 r. [w:] *Teczka specjalna J.W. Stalina. Raporty NKWD z Polski 1944–1946*, wybór i oprac. T. Cariewskaja i in., Warszawa 1998, s. 327–328.

cie nadzoru nad rozpracowaniem organizacji przez WUBP w Poznaniu, co nastąpiło w połowie lipca 1945 r. Niemal jednocześnie (13 lipca tr.) Wydział I WUBP w Poznaniu przekazał odpowiedni meldunek do Departamentu I Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego³⁵.

Nadzór nad przeprowadzaniem czynności operacyjno-śledczych w powiatowych urzędach bezpieczeństwa przejął zatem Wydział I WUBP w Poznaniu. Stosunkowo szybko, bo już w sierpniu 1945 r., funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa rozpoczęli rozpracowanie Komendy WSGO „Warta”. Pomógł im w tym przypadek. Pierwszą informację o istnieniu i działalności komendy w Poznaniu funkcjonariusze WUBP uzyskali podczas przesłuchań Leona Rosady „Pitta”. Zatrzymany w sprawie niezwiązanej z „Wartą”, lecz dotyczącej organizacji Jednostka Operacyjna Frontu Oporu, Rosada zeznał o prowadzonych trzykrotnie rozmowach na temat podporządkowania organizacyjnego jednostki WSGO „Warta”³⁶. Wskazał Bogdana Okoniewskiego (swojego byłego podkomendnego) oraz szefa wywiadu WSGO „Warta” „Janiszewskiego” jako osoby, które reprezentowały komendę WSGO „Warta” podczas pertraktacji³⁷.

Porucznik Czesław Mackiewicz, p.o. kierownik Sekcji II Wydziału I WUBP w Poznaniu, założył najprawdopodobniej we wrześniu 1945 r. (dokładna data nie jest znana) rozpracowanie agenturalne WSGO „Warta” pod kryptonimem „Rodzeństwo”³⁸. Podstawą tej decyzji były zebrane informacje agenturalne oraz materiały uzyskane ze śledztw prowadzonych równoległe w powiatowych urzędach bezpieczeństwa publicznego. Rozpracowaniem objęto następujące osoby:

- Danutę Okoniewską, siostrę Bogdana Okoniewskiego, która była członkiem WSGO „Warta” i współpracownikiem Władysława Romana „Janiszewskiego”, nierozpoznanego wówczas przez funkcjonariuszy UB,
- Bogdana Okoniewskiego „Robakowskiego”, „Kraha”, który, jak stwierdzono: „[jest] centralną skrzynką pocztową wywiadu na woj[ewództwo] poznańskie, odbiera raporty od komendantów powiatów, opracowuje i przekazuje je swemu przełożonemu pseudo »Janiszewski«”,
- Romana Wildena „Robaka”, który, jak stwierdzono: „według danych agencji jest szefem wywiadu na Nowy Tomyśl, ma bezpośredni kontakt z Okoniewskim, jemu przekazuje raporty z zebranymi informacjami, prócz tego ma pośredni kontakt z »Janiszewskim«, »Marianem« i »Korwinem«”³⁹.

Założone przez WUBP w Poznaniu rozpracowanie agenturalne pozwoliło zatem na rozpoczęcie infiltracji przez UB komendy okręgu, a w szczególności: Władysława Romana „Janiszewskiego” – szefa wywiadu okręgu, Sylwestra Goślińskiego „Mariana” – szefa sztabu okręgu oraz Władysława Miki „Korwina” – szefa rejonu poznańskiego.

³⁵ AIPN, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”..., k. 77.

³⁶ AIPN Po, 003/355 (1 z 18), Sprawa obiektowa krypt. „Merkur”, t. 1, Raport naczelnika Wydziału III WUBP Poznań do Departamentu III MBP o przebiegu rozpracowania obiektowego krypt. „Merkur”, Poznań, 29 XI 1952 r., k. 1–2.

³⁷ *Ibidem*, Pismo WUBP w Poznaniu do MBP w Warszawie, Charakterystyka na członków nielegalnej organizacji, Poznań, 10 X 1945 r., k. 77–78.

³⁸ *Ibidem*, Postanowienie o wszczęciu agenturalnego rozpracowania na członków organizacji WSGO „Warta”, odpis, b.d., k. 3.

³⁹ *Ibidem*.

Podczas prowadzonego rozpracowania agenturalnego funkcjonariusze Sekcji II Wydziału I WUBP zatrzymali konspiracyjnie (tzn. w celu zwerbowania do współpracy) Bogdana Okoniewskiego, który przyznał, że od czerwca 1945 r. należał do WSGO „Warta”. Zeznał, że przystąpienie do organizacji umożliwił mu dawny znajomy z czasów AK „Janiszewski” (Władysław Roman), który pełnił funkcję szefa wywiadu okręgu. „Janiszewski” twierdził, że należy do kadry dowódczej WSGO „Warta” oraz posiada rozległe kontakty z kadrą dołów organizacji. Okoniewski natomiast sprawował funkcję „centralnej skrzynki kontaktowej wywiadu” i jego zadaniem było zbieranie raportów wywiadowczych z obwodów, opracowywanie ich, a następnie przekazywanie Romanowi, Goślińskiemu oraz Mice⁴⁰.

Dostępne materiały operacyjne wskazują, że najprawdopodobniej Okoniewski podjął wówczas (we wrześniu 1945 r.) współpracę z organami bezpieczeństwa jako agent wewnętrzny rozpracowujący dowództwo WSGO „Warta”, pracujący pod pseudonimem „A.70”⁴¹. Dzięki jego doniesieniom rozpracowanie organizacji postępowało sprawnie i stopniowo uzyskiwano coraz więcej informacji o jej dowództwie. W aktach operacyjnych Okoniewski jest scharakteryzowany w następujący sposób: „Agenturalne opracowanie, opracowuje agent ps. »A.70« zawerbowany na kompromitującym materiale, jest członkiem nielegalnej organizacji, pełni funkcję oficera techn[icznego] wywiadu. Posiada nieukończony wyższy wykształcenie. Dostatecznie wysoki poziom inteligencji, politycznie jest wyrobiony, punktualny i obowiązkowy, z dawanych mu zadań wywiązuje się doskonale. Cieszy się zaufaniem swoich przełożonych. Ma kontakt bezpośredni z szefem wywiadu i głównym kasjerem”⁴².

W październiku funkcjonariusze poznańskiego WUBP wiedzieli już, że: „założycielem i komendantem »Warty« ma być jakiś osobnik pod pseudonimem »Stary«. Pośredni kontakt do »Starego« agent powinien otrzymać w najbliższych dniach”⁴³. W tym czasie nie znali jeszcze danych personalnych ani stanowisk zajmowanych w WSGO „Warta” przez oficerów o pseudonimach „Marian” i „Korwin”. Natomiast oficer „Janiszewski” został przekazany do obserwacji przez MBP w Warszawie⁴⁴. Jak dotąd nie udało się ustalić, czy funkcjonariusze MBP poczynili jakieś próby inwigilacji i rozpracowania „Janiszewskiego”. Najprawdopodobniej nie, gdyż Roman ujawnił się wówczas w Warszawie w ramach amnestii i zrezygnował z pracy dla Okręgu Poznańskiego DSZ, przy aprobacie swoich dowódców⁴⁵. Stanowisko szefa wywiadu objął po nim N.N. „Marek”⁴⁶.

Zapewne agent „A.70” wywiązywał się sumiennie z powierzonych mu zadań, gdyż już 16 listopada 1945 r. zatwierdzono plan agenturalnego rozpracowania

⁴⁰ AIPN Po, 003/355 (1 z 18), Pismo WUBP w Poznaniu do MBP w Warszawie, Charakterystyka na członków..., k. 77–78.

⁴¹ *Ibidem*, k. 77; AIPN Po, 003/355 (1 z 18), Raport do naczelnika Wydziału III WUBP w Poznaniu o zapoznaniu się z teczką personalną i roboczą informatora o ps. „0-232”, Poznań, 26 VII 1952 r., k. 91–92.

⁴² *Ibidem*, Plan agenturalnego opracowania „Rodzeństwo”, Poznań, 16 XI 1945 r., k. 48.

⁴³ *Ibidem*, Pismo WUBP w Poznaniu do MBP w Warszawie, Charakterystyka na członków..., k. 78.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ W. Roman, *Oficer do zleceń*, Warszawa 1989, s. 314–315.

⁴⁶ AIPN Po, 003/355 (1 z 18), Sprawa obiektowa „Merkur”, t. 1, Pismo WUBP w Poznaniu do MBP w Warszawie, Charakterystyka na członków..., k. 78.

pod kryptonimem „Rodzeństwo”. Była to kontynuacja założonego wcześniej pod tym samym kryptonimem rozpracowania dowództwa WSGO „Warta”. Tym razem planowano przeprowadzenie inwigilacji następujących osób:

– Marka Leczyńskiego, który według danych poznańskiego WUBP był szefem wywiadu na Okręg Poznański (miał około 36 lat, był skoczkiem oraz ukończył szkołę wywiadu we Włoszech),

– N.N. „Kwiatkowskiego”, który według poznańskiego WUBP był głównym kasjerem organizacji,

– Andrzeja Rzewuskiego, identyfikowanego przez funkcjonariuszy UB jako N.N. „Stary”, głównego komendanta organizacji,

– Dionizego Vogla, identyfikowanego przez poznański WUBP jako N.N. „Gryf”, komendanta Obwodu Nowy Tomyśl,

– Władysława Mikeę, który według danych poznańskiego WUBP pełnił funkcję inspektora i był określony jako N.N. „Korwin”,

– Sylwestra Goślińskiego, który według poznańskiego WUBP był członkiem sztabu określonym jako N.N. „Marian”.

Plan rozpracowania przewidywał ponadto inwigilację Romana Wildena „Robaka”, przez którego planowano namierzyć i przy pomocy dwóch lub trzech agentów UB rozpracować komendanta Obwodu Nowy Tomyśl „Gryfa” (Dionizego Vogla). Dodatkowym zadaniem funkcjonariuszy WUBP umieszczonym w planie agenturalnego rozpracowania było: „Zwerbowanie i wprowadzenie nowej agentury dla pokrycia materiałów otrzymywanych ze źródła »A.70«”⁴⁷.

Drugiego agenta o pseudonimie „Astra” rozpracowującego dowództwo WSGO „Warta” zwerbowano nieco później (dokładna data nie jest znana). Zgodnie z zamierzeniami prowadzącego sprawę por. Mackiewicza przekazywał on informacje, które jednocześnie umożliwiały zweryfikowanie doniesień pierwszego agenta i znacznie przyspieszyły zakończenie rozpracowania⁴⁸. Na podstawie dostępnych źródeł trudno dziś precyzyjnie wskazać, kto krył się pod pseudonimem „Astra”. Wiele wskazuje na to, że agent ten był do 1946 r. agentem sieci agencji Okręgowego Zarządu Informacji Wojska Polskiego nr 3⁴⁹.

Termin ostatecznej likwidacji Komendy WSGO „Warta” został wyznaczony przez Wydział II WUBP na drugą połowę listopada 1945 r. Zebrane materiały operacyjne pozwoliły na przygotowanie planu realizacji sprawy. Do zlikwidowania komendy wyznaczono dwie grupy oficerów śledczych, z których pierwsza pod kierownictwem por. Zdzisława Zdziebkowskiego wtargnęła 26 listopada 1945 r.

⁴⁷ AIPN Po, 003/355 (1 z 18), Plan agenturalnego opracowania „Rodzeństwo”, Poznań, 16 XI 1945 r., k. 48–49.

⁴⁸ AIPN, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”..., k. 79.

⁴⁹ AIPN Po, 0/06/67 (55 z 130), Akta Wydziału III WUBP Poznań, Sprawozdanie za miesiąc październik 1949 r., k. 172. Agent „Astra” został w 1946 r. wyeliminowany z powodu „nieposiadania kontaktu z osobami wojskowymi”. Ten wątek rozpracowania WSGO „Warta” wymaga przeprowadzenia szczegółowej kwerendy w dokumentacji OZI WP nr 3. Trudno określić, w jakim stopniu poznański OZI WP współpracował z WUBP w Poznaniu przy rozpracowaniu WSGO „Warta” w 1945 r., bo mimo że agent „Astra” dawał cenne materiały o dowództwie „Warty”, został wyeliminowany z nieznanego kierownictwu poznańskiego WUBP powodu (*ibidem*, 003/355 (1 z 18), Sprawa obiektowa „Merkur”, t. 1, Ramowy plan rozpracowania WSGO „Warta” doteczki zagadnieniowej krypt. „Warta”, Poznań, 30 III 1956 r., k. 62).

do powielarni w mieszkaniu przy ul. Krańcowej 59 w Poznaniu i zatrzymała tam właściciela mieszkania Stefana Świdorskiego (szefa oddziału Informacji i Uświadamiania Okręgu) oraz Jerzego Talmę i Józefa Klimkiewicza (członków). Druga grupa funkcjonariuszy pod kierownictwem por. Czesława Mackiewicza w tym samym dniu zajęła mieszkanie Kazimierzy Wyszomirskiej w Poznaniu (przy ul. Gołębiej 5 m. 26) będące skrzynką kontaktową okręgu. Zatrzymano wówczas Henryka Prackiego „Golskiego” (szefa Rejonu Gnieźnieńskiego), którego przewieziono do aresztu WUBP w Poznaniu. W mieszkaniu zorganizowano kocioł i w kilka godzin później zatrzymano dwie niezidentyfikowane osoby, które następnie osadzono w areszcie⁵⁰. Jak się później okazało, byli to ppłk Rzewuski i Mika (szef Rejonu Poznańskiego). Dowódca WSGO „Warta” nie pozwolił aresztować się bezwolnie i podczas zatrzymania go doszło do walki. Będąc już w więzieniu, podczas śledztwa, w grypsach kierowanych do Jana Kempieńskiego „Błyska” tak opisywał swoje aresztowanie: „Ja stary, byłem sam na czterech w zamkniętym mieszkaniu i to nie dałem się golemi rękami wziąć i broniłem się, aż straciłem przytomność. A gdyby cholerna amunicja nie zawiodła, to guzik widzieliby mnie tu”⁵¹.

Następnego dnia, 27 listopada 1945 r., zatrzymano Wyszomirską, Wildena, Tadeusza Cenkiera i Janusza Doberschütza oraz członków sekcji kontrwywiadu Karola Schmidta i Konrada Doberschütza, a 29 listopada 1945 r. Janinę Borowską. Ci ostatni zostali przesłuchani, a następnie, ze względów operacyjnych, zwolnieni z aresztu⁵². Podobnie było z innymi członkami tej sekcji Okręgu WSGO „Warta”. W listopadzie 1945 r. zatrzymano, a następnie wypuszczono ze względów operacyjnych Okoniewskiego. Również 30 listopada 1945 r. zatrzymano innego członka sekcji kontrwywiadu – Czesława Stempniaka „Wyrwicza”, który podczas przesłuchania ujawnił członków sekcji wywiadowczej, przyczyniając się do ich aresztowania. Dzięki temu zwolniono go z aresztu, a postępowanie umorzono⁵³. 1 grudnia aresztowano Janinę Mazur-Mikołajczak należącą do sekcji kontrwywiadu, 17 grudnia – Kazimierza Kempieńskiego⁵⁴.

Nieco inaczej potoczyły się losy Romana, szefa wywiadu Okręgu Poznańskiego DSZ, który 21 września 1945 r. ujawnił się w porozumieniu ze swoimi przełożonymi i został wcielony do służby wojskowej⁵⁵. Funkcjonariusze WUBP w Poznaniu do 1953 r. nie orientowali się, że pod pseudonimem „Janiszewski” krył się Roman⁵⁶.

Inwigilacja Władysława Romana została podjęta na nowo w 1949 r., kiedy to WUBP w Poznaniu zaczął ponownie rozpracowywać środowisko WSGO „Warta”. Do tego zadania powtórnie wykorzystano informatora „A.70”. W 1949 r.

⁵⁰ AIPN, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”..., k. 80.

⁵¹ *Ibidem*, 0185/13, t. 2, Załącznik nr 24, Gryps Andrzeja Rzewuskiego do Jana Kempieńskiego, opis z oryginału, 8 III 1946 r., k. 1.

⁵² Zwolnieni z aresztu: Janusz i Konrad Doberschütz, Karol Schmidt (AIPN, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”..., k. 80). Ten ostatni, wg tego samego źródła, został zatrzymany 1 XII 1945 r.

⁵³ AIPN, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”..., k. 34.

⁵⁴ *Ibidem*, k. 81.

⁵⁵ W. Roman, *op. cit.*, s. 314–315.

⁵⁶ AIPN Po, 003/355 (1 z 18), Sprawa obiektowa „Merkur”, t. 1, Pismo WUBP w Poznaniu do naczelnika Wydziału III UBP na m.st. Warszawę, Poznań, 7 IX 1953 r., k. 131.

został on informatorem Wydziału IV WUBP w Poznaniu już pod zmienionym pseudonimem „0.232”. Otrzymał wówczas zadanie skontaktowania się z mjr. Romanem zatrudnionym w Ministerstwie Obrony Narodowej w dziale historycznym⁵⁷. Z zachowanych raportów agenta „0.232” ze spotkań z Romanem wyłania się ciekawy obraz Okręgu Poznańskiego DSZ i WSGO „Warta”. Jednak, jak pokazał późniejszy przebieg wydarzeń, funkcjonariusze resortu bezpieczeństwa za najbardziej istotną i przydatną uznali następującą informację z doniesienia agenturalnego: „Roman skorzystał z pierwszej amnestii, zresztą za wiedzą władz konspiracyjnych, i ujawnił się. Siatki swych ludzi nie zdradził dotąd jednak, bo o to go się nie pytano i skoro nie wzywano go, to też na pewno już nie będzie to miało miejsca. Jego ludzie są w tej chwili na wysokich stanowiskach, m.in. wice-ministrów, dyrektorów departamentów, profesorów itd.”⁵⁸ Te ukryte przez Romana fakty z jego przeszłości idealnie pasowały do linii planowanego śledztwa w sprawie spisku w wojsku, skierowanego m.in. przeciw gen. Jerzemu Kirchmayerowi i gen. Stanisławowi Tatarowi, z którymi Roman współpracował w latach czterdziestych⁵⁹.

Zapewne niewyjaśnione pozostanie pytanie, czy i w jakim stopniu doniesienia agenturalne Okoniewskiego (agenta „0.232”) odnośnie do przeszłości Romana okazały się inspirujące i przydatne funkcjonariuszom MBP i Głównego Zarządu Informacji WP podczas śledztwa prowadzonego przeciwko gen. Tatarowi, płk. Marianowi Utnikowi i płk. Stanisławowi Nowickiemu⁶⁰. Aresztowany w listopadzie 1949 r. Roman był bowiem współoskarżonym (w 1951 r.) w słynnym procesie mającym zdemaskować rzekomy spisek w wojsku, opatrzonym przez GZI WP kryptonimem „TUN”. To wydarzenie, nazywane przez historyków „procesem generałów”, było jednym z najważniejszych elementów w sądowo-karnym rozliczeniu się z tzw. odchyleniem prawicowo-nacjonalistycznym w PZPR⁶¹. Z akt śledztwa GZI WP wynika, że Roman był wypytywany o pracę w Okręgu Poznańskim DSZ i złożył obszernie zeznania⁶².

* * *

Mimo przeprowadzonych aresztowań członków Komendy WSGO „Warta” oraz doniesień agenturalnych organa bezpieczeństwa natrafiły na spore trudności w ustalaniu personaliów osób tworzących kierowniczy trzon okręgu. Przyczyną tego było głębokie zakonspirowanie członków komendy. Większość aresztowanych znała się jedynie z pseudonimów i pełnionych funkcji, tylko nieliczni – z imion i nazwisk. Często podczas składania zeznań odmawiali podania ich, zasłaniając się tajemnicą wojskową. Jeszcze przez kilka dni po aresztowaniu

⁵⁷ *Ibidem*, Raport o przebiegu rozpracowania obiektowego krypt. „Merkur” dla Departamentu III MBP, Poznań, 29 XI 1952 r., k. 4–5.

⁵⁸ *Ibidem*, Agencyjne doniesienie, Źródło „0.232”, Poznań, 10 VI 1949 r., k. 44a.

⁵⁹ *Ibidem*, Raport o przebiegu rozpracowania obiektowego krypt. „Merkur” dla Departamentu III MBP, Poznań, 29 XI 1952 r., k. 4–5.

⁶⁰ J. Poksiński, *Tatar – Utnik – Nowicki „TUN”*, Warszawa 1992.

⁶¹ *Ibidem*, s. 90.

⁶² AIPN, BU 846/117, GZI WP, Zarząd IV, Akta śledztwa nr 8/51, Akta osobowe aresztowanego Romana Władysława, Protokół przesłuchania podejrzanego Romana Władysława z 9 V 1950 r., k. 19; *ibidem*, Protokół przesłuchania podejrzanego Romana Władysława z 10 V 1950 r., k. 29.

Rzewuskiego i Miki nie znano ich prawdziwych nazwisk i funkcji sprawowanych w organizacji.

Pomocne w ustaleniu tożsamości aresztowanych osób oraz ich działalności konspiracyjnej okazały się dla funkcjonariuszy WUBP w Poznaniu grypsy Rzewuskiego do jego bliskiego współpracownika Świderskiego. Rzewuski pisał je od aresztowania do początku marca 1946 r., starając się uzyskać informacje o skali aresztowań w WSGO „Warta” oraz ustalić linię obrony⁶³. Grypsy te (niektóre pisane szyfrem) były przechwytywane przez oficerów śledczych. Umożliwiły zidentyfikowanie Rzewuskiego i Miki oraz zorientowanie się w charakterze działalności WSGO „Warta”. Pozwoliło to na sprawniejsze i bardziej efektywne prowadzenie śledztwa. Ponadto dowódca „Warty”, będąc pewien, że droga wysyłania grypsów jest „czysta”, pisał również grypsy do żony zamieszkałej w Warszawie. W jednym z nich opisał szczegółowo swoją działalność jako komendanta okręgu⁶⁴. Nieświadome zdekonspirowanie siebie i swoich podkomendnych było najprawdopodobniej przyczyną samobójczej śmierci Rzewuskiego. Okoliczności tego samobójstwa zostały opisane w raporcie naczelnika aresztu: „Od dnia 14 V 1945 r., tj. po drugim zamachu na życie przeniesiono Rzewuskiego Andrzeja ps. »Hańcza« na większą celę – również w pojedynkę, gdzie przy Rzewuskim dzień i noc bez przerwy ktoś siedział. Rzewuski stale pozostawał przy zamiarze popełnienia ponownie samobójstwa, o czym stale mówił. Zaznaczył, że dla niego już drogi wyjścia nie ma – za dużo rozpiął się w swych grypsach, o których sądził, że nie były kontrolowane. O tym ostatnim dowiedział się od Obyw[ate]la Majora [naczelnika Wydziału Śledczego WUBP Poznań]. Dnia dzisiejszego o godz. 7.30 wykorzystał Rzewuski moment wydawania śniadania – gdy oddziałowego przez 7 minut nie było, i powiesił się na przygotowanym uprzednio kawałku prześcieradła, który w ostatniej chwili umocował u kraty więziennej”⁶⁵.

Zebrane w trakcie przedsięwzięć operacyjnych informacje w sprawie opatrzonej kryptonimem „Rodzeństwo” pozwoliły na równoległe rozpracowanie struktur WSGO „Warta” w terenie. Tą drogą – przez Vogla i Wildena – rozpoczęto rozpracowanie Komendy Obwodu Nowy Tomyśl. Było ono nadzorowane przez WUBP w Poznaniu poprzez oddelegowanego referenta Sekcji II Edelbauma⁶⁶. 29 listopada zatrzymano Vogla oraz Bronisława Pusiaka (zastępcę komendanta placówki w Grodzisku Wielkopolskim) i przewieziono do WUBP w Poznaniu. Następnie nakłoniono ich do ujawnienia swoich podkomendnych. Ostatecznie 16 grudnia 1945 r. Pusiak doprowadził do PUBP w Nowym Tomyślu dwunastu podległych mu członków WSGO „Warta”, gdzie zdali broń. Śledztwo prowadził PUBP w Nowym Tomyślu⁶⁷.

⁶³ AIPN Po, 003/355 (I z 2), Sprawa obiektowa „Merkur”, Andrzej Rzewuski, k. 1–18; *ibidem*, 003/355 (II z 2), Sprawa obiektowa „Merkur”, Andrzej Rzewuski, k. 1–53.

⁶⁴ AIPN, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”..., k. 82.

⁶⁵ AIPN Po, 04/157, Raport naczelnika aresztu śledczego WUBP Poznań do naczelnika Wydziału Śledczego WUBP Poznań, odpis z odpisu, 20 V 1946 r., k. 20.

⁶⁶ *Ibidem*, 003/355 (1 z 18), Sprawa obiektowa „Merkur”, t. 1, Plan agenturalnego opracowania „Rodzeństwo”, Poznań, 16 XI 1945 r., k. 49.

⁶⁷ AIPN, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”..., k. 81.

* * *

Równoległe z rozpracowaniem Komendy WSGO „Warta” przebiegało rozpoznanie poszczególnych komend rejonowych. Było ono przez cały czas koordynowane przez WUBP i oddelegowanych w teren funkcjonariuszy. Do końca 1945 r. zostały rozpracowane niemal wszystkie rejonu, a ich szefowie znaleźli się w aresztach: Mika (szef Rejonu Poznańskiego) i Pracki (gnieźnieńskiego) – 26 listopada, Zygmunt Wasilewski „Zajączkowski” (kaliskiego) – 30 listopada, Marian Sobczak (ostrowskiego) – 5 grudnia, Jerzy Gronowski „Michał” (leszczyńskiego) – 2 grudnia⁶⁸. Wyjątek stanowi komendant Rejonu Wągrowieckiego ppor. N.N. „Sokołowski”, który nie został schwytany przez organa bezpieczeństwa.

Szczegółowa charakterystyka rozpracowania każdego rejonu i podległych mu obwodów byłaby zbyt obszerna i wymagałaby odrębnych artykułów, dlatego poprzestaną na przedstawieniu ogólnych mechanizmów tych działań.

Rozpracowanie podczas podporządkowania innej organizacji

W podobny sposób jak Komendę WSGO „Warta” organa bezpieczeństwa „namierzyły” Komendę Obwodu Wolsztyn. Funkcjonariusze PUBP w Wolsztynie od kwietnia 1945 r. zajmowali się rozpracowaniem poakowskiej organizacji „Babinicza” dowodzonej przez Jana Karaśkiewicza, składającej się głównie z funkcjonariuszy MO i uczniów miejscowego gimnazjum. Szybko założono sprawę agenturalną na tę organizację, którą prowadził szef wolsztyńskiego PUBP por. Jan Adamczewski. Rozpracowanie przebiegało sprawnie, gdyż udało się pozyskać do współpracy aż czterech agentów. Do namierzenia przez PUBP dowództwa Obwodu Wolsztyn WSGO „Warta” doszło podczas podjęcia przez Jana Wosia „Jerzego” (komendanta Obwodu Wolsztyn) rozmów mających na celu podporządkowanie grupy AK „Babinicza”. Zaplanowane na połowę lipca 1945 r. spotkanie dowódców przy Ruchockim Młynie było już śledzone przez wyznaczoną do tego grupę obserwacyjną (w przebraniu wędkarzy) oraz równoległe infiltrowane przez obecnego podczas pertraktacji agenta „Tak”. Rozmowy zakończyły się podporządkowaniem grupy „Babinicza” Komendzie Obwodu Wolsztyn. Dało to funkcjonariuszom PUBP możliwość dalszego rozpracowania obu organizacji⁶⁹.

Agentura

Jedną z najczęściej stosowanych metod przy rozpracowaniu struktur organizacji niepodległościowych było werbowanie do współpracy ich członków. Podobnie postępowano wobec terenowych struktur WSGO „Warta”. Przykładem może być historia Komendy Obwodu Krotoszyn. Jej rozpracowanie PUBP w Krotoszynie rozpoczął 14 lipca 1945 r. Wówczas zwerbowano do współpracy Karola Smockiewicza (komendanta placówki Strzyżew), nadając mu pseudonim „Zjawin”, i założono

⁶⁸ Relacja Jerzego Gronowskiego spisana 23 I 1988 r. i 9 I 1989 r. przez Aleksandrę Pietrowicz (w jej zbiorach).

⁶⁹ AIPN Po, 0/5/219 (5 z 8), WSGO „Warta” DSZ, Inspektorat V Leszno, oprac. KW MO w Poznaniu, 1981, mps, k. 91–93.

teczkę operacyjnego rozpracowania. Dzięki doniesieniom Smoczkiewicza w ciągu dwóch miesięcy (od 14 lipca do połowy września 1945 r.) rozpoznano i zlikwidowano komendę w Krotoszynie oraz podległą jej placówkę w Strzyżewie. Jako pierwsi od 25 do 29 lipca 1945 r. zostali aresztowani członkowie placówek w Strzyżewie oraz w Dobrzycy⁷⁰. Jednocześnie pozyskano informacje przydatne w rozpracowaniu dowództwa WSGO „Warta” w Ostrowie, Poznaniu oraz innych powiatach i przekazano je nadzorującemu sprawę Wydziałowi I WUBP w Poznaniu⁷¹.

Sprawdzanie agentury

Zgodnie z zasadami pracy operacyjnej doniesienia agenturalne należało weryfikować przez doniesienia innego agenta. Przykładem mogą być działania podjęte przez PUBP w Ostrowie Wielkopolskim. Już w czerwcu 1945 r. założył on rozpracowanie agenturalne na WSGO „Warta”. Było to możliwe dzięki wykorzystaniu agenta „Astra”⁷² (zbieżność pseudonimów z omówionym wcześniej agentem, rozpracowującym dowództwo grupy, jest przypadkowa). Składał on doniesienia o działalności grupy na terenie Ostrowa Wielkopolskiego do 8 sierpnia 1945 r. Według zamierzeń funkcjonariuszy UB miały być one weryfikowane dzięki doniesieniom agenturalnym TW o pseudonimie „Edek” (członka plutonu żandarmerii) zwerbowanego do współpracy 19 lipca 1945 r. przez Władysława Mamiuka (st. referenta Sekcji II PUBP w Ostrowie Wielkopolskim). Plan ten jednak się nie powiódł, gdyż „Edek” (prawdopodobnie Zenon Morisson „Orzeł”) poinformował o werbunku swojego przełożonego Henryka Niesobskiego „Bobra”, który dzięki temu wymknął się organom bezpieczeństwa. Sam Morisson, zgodnie z poleceniem Niesobskiego, wyjechał do Warszawy. Ujawnił się dopiero w ramach amnestii w 1947 r. Tej wersji wydarzeń nie potwierdza jednak relacja Niesobskiego, który twierdził, że po prostu udało mu się w ostatniej chwili uciec przed aresztowaniem. Funkcjonariusze UB na różne sposoby usiłowali wyjaśnić swoją niedołność – np. tym, że Niesobski został wcześniej ostrzeżony⁷³.

Niefektywna współpraca

Mimo koordynowania pracy operacyjnej powiatowych urzędów bezpieczeństwa przez WUBP w Poznaniu nie zawsze współpraca układała się owocnie. Podczas likwidowania placówek WSGO „Warta” 21 sierpnia 1945 r. w Ligocie został zastrzelony przez trzech funkcjonariuszy PUBP z Ostrowa Wielkopolskiego, rzekomo podczas próby zatrzymania, komendant placówki w Dobrzycy Czesław Mocek „Spirytus”. Wydarzenie to było efektem braku współpracy PUBP w Krotoszynie i PUBP w Ostrowie. Zabicie Mocka było nie na rękę krotoszyńskim organom bezpieczeństwa, gdyż uniemożliwiło dalsze rozpracowania Obwodu Kro-

⁷⁰ *Ibidem*, 003/358 (3 z 4), WSGO „Warta” DSZ, Inspektorat III Ostrowski krypt. „Szamotyły”, oprac. KW MO w Poznaniu, 1979, mps, k. 186–187.

⁷¹ AIPN, 0185/70, t. 1, WSGO „Warta”..., k. 78.

⁷² *Ibidem*, k. 77.

⁷³ Archiwum Zachodnie Ośrodka KARTA, Relacja Henryka Niesobskiego, Bydgoszcz, październik 1993, mps, s. 19–20, 28.

toszyn. Poirytowany szef PUBP w Krotoszynie por. Marian Beck podjął nawet wstępne dochodzenie w tej sprawie. W raporcie do WUBP w Poznaniu z 22 sierpnia następująco ocenił sytuację: „Mocek mógł być wzięty żywcem, ponieważ nie posiadał broni w chwili zajścia. Będąc człowiekiem słabej budowy ciała, z łatwością mógł być ujęty przez pracowników PUBP Ostrów, których było trzech. Pracownicy PUBP Ostrów tłumaczyli się, że Mocek rzucił się na nich. Po dokonanim swoim dziele na naszym terenie prac[ownicy] PUBP Ostrów odjechali, nie zawiadamiając nas o wyżej wymienionym zajściu”⁷⁴.

Efektom udanej współpracy PUBP w Kaliszu i PUBP w Ostrowie Wielkopolskim było aresztowanie Mariana Sobczaka, ostatniego szefa Rejonu Ostrowskiego. Funkcjonariusze PUBP w Kaliszu zatrzymali Zygmunta Wasilewskiego – szefa Rejonu Kaliskiego WSGO „Warta”, który wskazał Mieczysława Prauzińskiego jako skrynkę kontaktową na terenie Ostrowa. Prauziński został zidentyfikowany i zatrzymany przy udziale funkcjonariuszy PUBP w Ostrowie Wielkopolskim. Po aresztowaniu wskazał miejsce pobytu Sobczaka. Aresztowanie 5 grudnia 1945 r. Sobczaka i przekazanie wraz z Prauzińskim do dyspozycji PUBP w Ostrowie było ostatnim etapem rozbicia Komendy Rejonu Ostrowskiego⁷⁵.

Wytyczne z WUBP

W przypadku gdy prowadzone przez powiatowe urzędy bezpieczeństwa prace operacyjne nie przynosiły pożądanego efektu, w likwidowaniu terenowych struktur „Warty” pomocne były wytyczne przekazywane przez WUBP w Poznaniu. Właśnie w taki sposób doszło do aresztowania na początku grudnia 1945 r. szefa Rejonu Leszczyńskiego WSGO „Warta” Jerzego Gronowskiego przez PUBP w Kościanie i przekazania go do dyspozycji WUBP w Poznaniu⁷⁶. Podobnie było przy rozpracowaniu Komendy Obwodu Jarocin. O pracach operacyjnych prowadzonych przez PUBP w Jarocinie w tej sprawie wiadomo niewiele. Najprawdopodobniej pierwsze informacje i rozkazy otrzymał z WUBP w Poznaniu, który zdobył je podczas rozpracowania komendy okręgu. W trakcie przeprowadzania likwidacji Obwodu Jarocińskiego do tamtejszego PUBP oddelegowano referentów Sekcji II Wydziału Śledczego poznańskiego WUBP: chor. Mariana Grześkowiaka, ppor. Praszkiara, chor. Jerzego Lędziana i ppor. Zygmunta Wiatra. Aresztowania rozpoczęto dopiero w grudniu. 7 grudnia 1945 r. w Pleszewie zatrzymano Romana Baraniaka (komendanta Obwodu Jarocin) oraz Jana Holkę (szefa wywiadu komendy). Przesłuchania doprowadziły do ujawnienia pozostałych członków komendy, których aresztowano 31 grudnia 1945 r.⁷⁷ Również w grudniu 1945 r. zatrzymano członków placówki WSGO „Warta” w Żegocinie, powiat Jarocin⁷⁸.

Do kuriozalnej sytuacji doszło w grudniu 1947 r., a więc w niemal dwa lata po zlikwidowaniu WSGO „Warta”. Funkcjonariusze PUBP w Wągrowcu, którzy w 1945 r. nie wykazali się w żaden sposób, założyli wówczas, na podstawie

⁷⁴ AIPN Po, 003/358 (3 z 4), WSGO „Warta” DSZ, Inspektorat III Ostrowski..., k. 187–188.

⁷⁵ *Ibidem*, k. 173–175.

⁷⁶ AIPN Po, 0/5/219 (5 z 8), WSGO „Warta” DSZ, Inspektorat V Leszno..., k. 13–14.

⁷⁷ Byli to Jan Barciński (kwatremistrz komendy), Stefan Książkiewicz i Franciszek Sitarz.

⁷⁸ AIPN Po, 003/358 (3 z 4), WSGO „Warta” DSZ, Inspektorat III Ostrowski..., k. 182–185.

materiałów operacyjnych przekazanych z WUBP w Poznaniu, sprawę agenturalnego rozpracowania pod kryptonimem „Spiskowcy” na byłych członków WSGO „Warta”. Pozyskany do rozpracowania agent „Wisła” składał fałszywe doniesienia i dezinformował funkcjonariuszy. W konsekwencji zaniechano rozpracowania, a niesforne go agenta aresztowano⁷⁹.

Nierozpoznane struktury

Przy omawianiu rozpracowania WSGO „Warta” przez WUBP w Poznaniu należy podkreślić, że spora część struktur terenowych organizacji nie została rozpoznana przez organa bezpieczeństwa. Opisany wyżej agent „0.232” w swoim doniesieniu ze spotkania z Romanem poczynił takie spostrzeżenia: „Zapomniałem napisać, że Roman śmiał się z tego, że w UB struktura Warty i Deleg[atury] z poznańskiego całkowicie się pokręciła, tak że UB o tym bardzo mało wie”⁸⁰. Aresztowania w dużej mierze ograniczyły się do kadry dowódczej. Tak było w przypadku Obwodu Kalisz (miasto i powiat) WSGO „Warta”. Od połowy lipca 1945 r. aresztowano jedynie dowództwo, natomiast szeregowi członkowie nie zostali ujęci ani nie ujawnili się podczas amnestii w 1947 r. Nierozpoznane zostały również stany osobowe poszczególnych placówek, nie ustalono stanu uzbrojenia, jakim dysponowała organizacja⁸¹.

Większość szeregowych członków WSGO „Warta” w powiecie krotoszyńskim również nie została rozpoznana przez miejscowy PUBP⁸². Z tego powodu trudno dziś odtworzyć pełny skład osobowy placówek – jak chociażby tej w Koźminie⁸³.

Warto odnotować fakt, że dopiero cztery lata po zlikwidowaniu „Warty” funkcjonariusze UB natrafili na ślad podporządkowanej jej organizacji młodzieżowej, o której istnieniu wcześniej nie mieli pojęcia. Informację o Kompanii Rycerskiej Armii Krajowej podporządkowanej Komendzie Obwodu Krotoszyn WSGO „Warta” uzyskano dopiero w maju 1949 r., podczas śledztwa prowadzonego przeciwko organizacji młodzieżowej Jerzego Rajewskiego. Ustalono wówczas, że część jej członków należała w 1945 r. właśnie do KRAK, i zatrzymano jej dawnych członków oraz przywódcę Alojzego Matyniaka⁸⁴.

Sporo energii funkcjonariusze organów bezpieczeństwa poświęcili na poszukiwania zbiegłych członków kadry dowódczej WSGO „Warta”, np. Goślińskiego⁸⁵. Intensywnie poszukiwano również Ludwika Sinięckiego „Szarego”, dowódcy jednego z podporządkowanych WSGO „Warta” oddziałów. Co charakterystyczne, mimo że ostatni ślad urywał się w 1955 r., sprawę operacyjnego rozpracowania

⁷⁹ *Ibidem*, 003/355 (3 z 3), WSGO „Warta” DSZ, Inspektorat VII Wągrowiec, oprac. KW MO w Poznaniu, 1982, mps, k. 26.

⁸⁰ *Ibidem*, 003/355 (1 z 18), Sprawa obiektowa „Merkur”, t. 1, Informacje osiągnięte w trakcie wykonywania przez „0-232” specjalnego zadania w Warszawie po linii Sekcji II Wydziału I w dniu 4 VI 1949 r., k. 130.

⁸¹ *Ibidem*, 0/5/219 (2 z 8), WSGO „Warta” DSZ, Inspektorat II Kalisz krypt. „Kalina”, oprac. KW MO w Poznaniu, 1980, mps, k. 72.

⁸² *Ibidem*, 003/358 (3 z 4), WSGO „Warta” DSZ, Inspektorat III Ostrowski..., k. 191.

⁸³ D. Szczepaniak, *op. cit.*, s. 11.

⁸⁴ AIPN Po, 003/358 (3 z 4), WSGO „Warta” DSZ, Inspektorat III Ostrowski..., k. 191.

⁸⁵ *Ibidem*, 08/303, Sprawa agenturalno-poszukiwawcza Sylwestra Goślińskiego 1955–1957.

o kryptonimie „Ukryty” zamknięto dopiero 3 listopada 1964 r.⁸⁶ Funkcjonariuszom WUBP w Poznaniu nie udało się natomiast ustalić, kim był zbiegły za granicę oficer WSGO „Warta” kryjący się pod pseudonimem „Czerwiński”⁸⁷. Podobnie mglistymi i dobrze zakonspirowanymi (do dziś) postaciami wchodzącymi w skład kadry WSGO „Warta” okazali się Marek Leczyński „Marek” (szef wywiadu po odejściu Romana), główny kasjer organizacji „Kwiatkowski” oraz Stefan Wierzba („Lech”, „Grom”, „Brzoza”), którego resort wytrwale poszukiwał jeszcze w 1949 r.⁸⁸

Natomiast całkiem przypadkowo, dopiero w 1949 r., aresztowano szefa Rejonu Kaliskiego WSGO „Warta” – Józefa Sikorskiego „Modzelewskiego”. Doszło do tego podczas rozpracowywania organizacji młodzieżowej w Kępnie. Sikorski był wujem jednego z zatrzymanych w tej sprawie. Nie mając żadnych dowodów, funkcjonariusze podejrzewali jedynie, iż mógł on być inspiratorem tej organizacji młodzieżowej. Podczas przesłuchania Sikorski nie przyznał się do tego, ujawnił natomiast swoją funkcję i działalność w WSGO „Warta”⁸⁹.

Stosując podobne metody, rozpracowano oddziały podległe WSGO „Warta”. Ramy tej pracy nie pozwalają na szczegółowe opisanie tego obszernego zagadnienia. Niektóre z oddziałów po rozwiązaniu WSGO „Warta” kontynuowały działalność, szukając innej podległości organizacyjnej, np. część oddziału „Otta” po śmierci dowódcy (w lutym 1946 r.) nawiązała kontakt z Konspiracyjnym Wojskiem Polskim i wiosną 1946 r. przeszła z dowódcą Stanisławem Pankiem „Rudym” do KWP pod dowództwo Stanisława Sojczyńskiego „Warszyca”⁹⁰. Oddział „Bora” natomiast po rozwiązaniu WSGO „Warta” jako Ruch Oporu Armii Krajowej kontynuował walkę do jesieni 1946 r., kiedy – coraz bardziej przeredzony liczebnie – postanowił zawiesić działalność⁹¹.

Charakterystyczne, że organa bezpieczeństwa często nie miały rozeznania w strukturach organizacyjnych podziemia. W powiecie ostrowskim np. jeszcze we wrześniu 1945 r. funkcjonariusze PUBP traktowali oddział „Błyska” jako część składową oddziału „Szarego”. W związku z tym 10 września 1945 r. założyli sprawę agenturalnego rozpracowania na oba oddziały łącznie⁹².

* * *

Los osób tworzących struktury organizacyjne WSGO „Warta” był podobny do losu wielu innych członków konspiracji niepodległościowej w 1945 r. Mimo

⁸⁶ *Ibidem*, 0/06/67 (56 z 130), Akta Wydziału III WUBP Poznań, Sprawozdanie z pracy Grupy II Wydziału III za 1964 r., Poznań, 3 XI 1964 r., k. 27.

⁸⁷ *Ibidem*, 08/303, Sprawa agenturalno-poszukiwawcza Sylwestra Goślińskiego 1955–1957, Plan rozmowy z Romanem Władysławem, byłym szefem Wydziału II WSGO „Warta”, Poznań, 10 XII 1955 r., k. 80; *ibidem*, Plan rozmowy z byłym zastępcą szefa sztabu WSGO „Warta” Radlińskim Adamem, Poznań, 20 XII 1955 r., k. 81.

⁸⁸ AIPN Po, 003/355 (1 z 18), Sprawa obiektowa „Merkur”, t. 1, Korespondencja między naczelnikiem Wydziału III WUBP w Poznaniu a naczelnikiem Wydziału I WUBP w Poznaniu, Poznań, 4 V 1949 r. i 21 VI 1949 r., k. 128–129.

⁸⁹ *Ibidem*, 0/5/219 (2 z 8), WSGO „Warta” DSZ, Inspektorat II Kalisz..., k. 77.

⁹⁰ AIPN, 0397/305, Banda terrorystyczno-rabunkowa pod dowództwem Franciszka Olszówki ps. „Otto”..., k. 63–64.

⁹¹ D. Szczepaniak, *op. cit.*, s. 17, 19.

⁹² AIPN, 0185/13, t. 1, WSGO „Warta”, Oddział pod dowództwem Jana Kempńskiego „Błyska”, oprac. KW MO w Poznaniu, mps, b.d., k. 236.

że w latach następnych nie przejawiali oni żadnej aktywności antykomunistycznej, w lutym 1949 r. organa bezpieczeństwa założyły przeciwko nim rozpracowanie obiektowe o kryptonimie „Merkur”. Powód określono w następujący sposób: „Ze względu na to, że element ten jest podatny do prowadzenia wrogiej działalności i może być wykorzystany przez wrogie podziemie do prowadzenia dalszej wrogiej działalności w różnych formach, przystąpiono do opracowania poszczególnych figurantów z tegoż środowiska, na które założono obiektowe rozpracowanie kryptonim »Merkur«”⁹³.

Podczas inwigilacji funkcjonariusze usiłowali udowodnić i wykazać, że pojawiły się próby reaktywowania organizacji WSGO „Warta”. W ramach tej sprawy w latach pięćdziesiątych usiłowano zwerbować do współpracy (z różnym skutkiem) byłych członków organizacji. Rozpracowanie obiektowe o kryptonimie „Merkur” prowadziło 27 powiatowych urzędów bezpieczeństwa⁹⁴. Decyzję o jego zakończeniu podjęto na przełomie lat 1955 i 1956, a zebrane materiały przekazano do Wydziału X WUdsBP w Poznaniu i pozostawiono w kartotece ogólnoinformacyjnej. Inwigilację kontynuowano jednak w innej formie, planując jeszcze w maju 1956 r. założyć sprawę ewidencyjno-operacyjną⁹⁵. Materiały z rozpracowania środowiska WSGO „Warta” postanowiono ostatecznie przekazać do archiwum poznańskich organów bezpieczeństwa dopiero w 1959 r.⁹⁶

Podjęcie na nowo w latach pięćdziesiątych rozpracowania zlikwidowanej w 1945 r. organizacji było typowe dla tego okresu historii Polski, nazwanego okresem terroru powszechnego. Charakteryzował się on nasiloną aktywnością aparatu bezpieczeństwa skierowaną przeciwko wyimaginowanemu przeciwnikowi, rzeczywistym zaś celem było zastraszenie całego społeczeństwa.

Schemat organizacyjny WSGO „Warta” według organów bezpieczeństwa

Prezentowany schemat został dołączony do sporządzonego przez funkcjonariuszy SB opracowania poświęconego WSGO „Warta”⁹⁷. Przedstawia on obraz organizacji, jaki wytworzyli sobie funkcjonariusze MBP w 1956 r., po kolejnych dwóch rozpracowaniach (kryptonim „Rodzeństwo” i „Merkur”)⁹⁸. Warto zwró-

⁹³ AIPN Po, 003/359 (1 z 2), Sprawa obiektowa „Merkur”, Raport Referatu III PUBP w Gnieźnie do kierownika Sekcji III Wydziału III WUBP w Poznaniu o wszczęciu obiektowego rozpracowania, Gniezno, 11 XII 1950 r., k. 4.

⁹⁴ *Ibidem*: 003/356 (1 z 2), 003/357 (1 z 18), 003/358 (1 z 4), 003/359 (1 z 2), 003/360 (1 z 2), 003/361, 003/362. Sprawy prowadziły PUBP w: Poznaniu, Nowym Tomysłu, Środzie, Śremie, Kaliszu, Turku, Kole, Koninie, Ostrowie, Jarocinie, Kępnie, Krotoszynie, Gnieźnie, Wrześni, Mogilnie, Żninie, Lesznie, Wolsztynie, Kościanie, Gostyniu, Rawiczu, Szamotułach, Obornikach, Międzychodzie, Wągrowcu, Chodzieży i Czarnkowie.

⁹⁵ *Ibidem*, 003/355 (1 z 18), Sprawa obiektowa „Merkur”, t. 1, Postanowienie o założeniuteczki zagadnieniowej, Poznań, 30 III 1956 r., k. 8.

⁹⁶ *Ibidem*, Postanowienie naczelnika Wydziału III o złożeniu do archiwum Wydziału Ewidencji Operacyjnej materiałów dotyczących byłych członków WSGO „Warta”, Poznań, 10 IV 1959 r., k. 94–96.

⁹⁷ *Ibidem*, Załącznik nr 31, Schemat organizacyjny WSGO „Warta”, k. 1.

⁹⁸ Schemat organizacyjny jest zgodny ze sprawozdaniem wysłanym przez WUBP w Poznaniu do Departamentu III Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego w 1956 r. (AIPN, 0296/30, t. 3, Historia powstania, struktura i działalność WSGO „Warta”, Poznań, 9 II 1956 r., s. 1–12).

cić uwagę, że dość istotnie różni się on od „Zarysu organizacyjnego Okręgu Poznań” przedstawionego przez Goślińskiego w 1946 r.⁹⁹ Z pewnością ustalenie struktur organizacyjnych WSGO „Warta” i ich relacji z Okręgiem Poznańskim DSZ wymaga kolejnych kwerend źródłowych.

Komenda: komendant – ppłk Andrzej Rzewuski „Hańcza”, „Wojmir”, „Przemysław”; zastępca komendanta – mjr „Czerwiński”

Sztab: szef sztabu – kpt. Sylwester Gośliński „Wolski”; zastępca szefa sztabu – Adam Radliński „Makowicz”

Wydział I Ogólny: podległy „Czerwińskiemu” (adiutantura, księgowość, łączność)

Wydział II Bezpieczeństwa: podległy Władysławowi Romanowi „Janiszewskiemu”, „Krzesławowi” (komórka wywiadu, komórka kontrwywiadu, komórka żandarmerii)

Wydział III Uświadamiania i Informacji: szef – „Krzesław”, w okresie DSZ Stefan Świdzki „Kalicki” (komórka nasłuchu radiowego, komórka reprodukcji, komórka kolportażu, komórka legalizacyjna)

Ochrona Sztabu: komendant – „Józefowicz”

Wojskowy Sąd Specjalny: podległy bezpośrednio Andrzejowi Rzewuskiemu

Rejon Poznań: komendant – Władysław Mika „Korwin”

- Obwód Poznań-miasto
- Obwód Poznań-powiat (niezorganizowany)
- Obwód Nowy Tomyśl
- Obwód Środa
- Obwód Śrem (niezorganizowany)

Rejon Wągrowiec: komendant – Bolesław Olszewski „Rawicz”

- Obwód Wągrowiec
- Obwód Chodzież (organizacja zapoczątkowana)
- Obwód Czarnków (organizacja zapoczątkowana)

Rejon Gniezno: komendant – Henryk Pracki „Golski”

- Obwód Gniezno
- Obwód Mogilno (organizacja zapoczątkowana)
- Obwód Września (organizacja zapoczątkowana)
- Obwód Żnin (obwód poprzednio ujawniony)

Rejon Kalisz: komendant – Józef Sikorski „Modzelewski”, Zygmunt Wasilewski „Zajączkowski”

- Obwód Kalisz (łączność z dołami zerwana na skutek aresztowań)
- Obwód Turek (nieprzejęty od byłego Okręgu Łódzkiego)
- Obwód Koło (nieprzejęty od byłego Okręgu Łódzkiego)
- Obwód Konin (nieprzejęty od byłego Okręgu Łódzkiego)

Rejon Ostrów: komendanci – Stefan Baranowski „Małek” i Marian Sobczak „Florianowicz”

- Obwód Ostrów
- Obwód Krotoszyn (łączność z dołami zerwana na skutek aresztowań)

⁹⁹ R. Wnuk, *op. cit.*, s. 69–72.

- Obwód Jarocin
- Obwód Kępno

Rejon Leszno: komendant – Jerzy Gronowski „Michał”

- Obwód Leszno (organizacja zapoczątkowana)
- Obwód Wolsztyn
- Obwód Kościan (organizacja zapoczątkowana)
- Obwód Gostyń (organizacja zapoczątkowana)
- Obwód Rawicz (organizacja zapoczątkowana)

Rejon Szamotuły: komendant – N.N. „Kowalski”

- Obwód Szamotuły
- Obwód Oborniki (uwagi nieczytelne)
- Obwód Międzychód (uwagi nieczytelne)

AGNIESZKA ŁUCZAK – historyk, pracownik Oddziałowego Biura Edukacji Publicznej IPN w Poznaniu. Zajmuje się podziemiem niepodległościowym w Wielkopolsce oraz działaniami aparatu represji w latach 1944–1956.